

4. Alekseev, A.I., ed. (2014). Geografija. Rossija. 9 kl.: Ucheb. dlja obshheobrazovat. organizacij [Geography. Russia. 9th form: Textbook for general education organizations]. Moskva: Prosveshhenie, 240.
5. Domogackih, E.M. (2013). Geografija: Naselenie i hozjajstvo Rossii: Ucheb. dlja 9 kl. obshheobrazovat. uchrezhdenij [Geography: Population and economy of Russia: Textbook for the 9th form of general education institutions]. Moskva: OOO «Russkoe slovo – uchebnik», 280.
8. Dronov, V.P., Rom, V.Ja. (2001). Geografija Rossii. Naselenie i hozjajstvo. 9 kl.: Ucheb. dlja obshheobrazovat. zavedenij [Geography of Russia. Population and economy. 9th form: Textbook for general educational institutions]. Moskva: Drofa, 384.
7. Maksakovskij, V.P. (2001). Jekonomicheskaja i social'naja geografija mira: Ucheb. dlja 10 kl. obshheobrazovat. uchrezhdenij [Economic and social geography of the world: Textbook for the 10th form of general education institutions]. Mosrva: Prosveshchenie, 350.
8. Sy`rotenko, A.J. (2001). Ekonomichna i soczial`na geografija Ukrainy` [Economic and social geography of Ukraine]. Ky`yiv: Osvita, 222.
9. Holina, V.N. (2013). Geografija. 10 kl. Uglublennyj uroven': Ucheb. [Geography: 10th form. Advanced level: Textbook]. Moskva: Drofa, 319.
10. Chubarje, S.A. (1997). Obshhaja jekonomicheskaja i social'naja geografija: Ucheb. dlja 8 kl. [General economic and social geography: Textbook for the 8 form]. Kishinev: TIPCIM, 208.

УДК 911.37 : 81`373.21

Ірина Дрогушевська, к. геогр. н., головний редактор

e-mail: drogushevska@i.ua

ДНВП «Картографія», м. Київ

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ТОПОНІМІЇ: КОНЦЕПЦІЯ ПОВЕРНЕННЯ ІСТОРИЧНИХ НАЗВ НА КАРТУ УКРАЇНИ

У квітні 2015 р. Верховна Рада України ухвалила 4 закони про декомунізацію. Упродовж шестимісячного терміну органам державної влади та місцевого самоврядування необхідно було провести громадські слухання та подати до Верховної Ради пропозиції щодо перейменування об'єктів топонімії, які містять символіку комуністичного режиму.

Україна не є першою країною, яка засудила комуністичний тоталітарний режим та його спадок. Комуністичний режим засуджений у багатьох країнах колишнього соціалістичного табору – Естонії, Латвії, Литві, Чехії, Словаччині, Польщі.

В основу концепції декомунізації топонімів було покладено декілька принципів. Основними серед них є: науковість, комплексність, системність, поєднання загальнонаціонального та регіонального підходів, публічність. Загалом в Україні упродовж року перейменовано понад 900 населених пунктів. Найбільше внаслідок декомунізації було перейменовано сіл – 858 (92%), 48 селищ міського типу (5%) та 31 місто (3% від усіх перейменованих населених пунктів).

Ключові слова: декомунізація, топонімія, картографування.

Ирина Дрогушевская

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ТОПОНІМІЇ: КОНЦЕПЦІЯ ВОЗВРАЩЕННЯ ІСТОРИЧЕСКИХ НАЗВАНІЙ НА КАРТУ УКРАЇНИ

В апрелі 2015 г. Верховная Рада Украины приняла 4 закона о деконмунизации. В течение шестимесячного срока органам государственной власти и местного самоуправления необходимо было провести общественные слушания и подать в Верховную Раду предложения относительно переименования объектов топонимии, которые содержат символику коммунистического режима.

Украина не является первой страной, которая осудила коммунистический тоталитарный режим и его наследие. Коммунистический режим осуждён во многих странах бывшего социалистического лагеря – Эстонии, Латвии, Литве, Чехии, Словакии, Польше.

В основу концепції декомунізації топонимів було покладено декілька принципів. Основними з них являються: науковість, комплексність, системність, поєднання общенационального і регіонального підходів, публічність. В цілому в Україні в течение года переіменовано більше 900 населених пунктів. Більше всього в результаті декомунізації було переіменовано сіл – 858 (92%), 48 поселків городского типа (5%) і 31 город (3% от всех переіменованих населених пунктів).

Ключевые слова: декомунізація, топонимія, картографування.

Irina Drogushevska

DECOMMUNIZATION OF TOPONYMIC: THE CONCEPT OF THE HISTORICAL NAMES' RETURN TO THE MAP OF UKRAINE

Decommunization is a system of measures, theoretical and practical activities aimed at the liberation from the influence and impact of Communist ideology in all spheres of life after the fall of the ruling Communist regimes.

In April 2015, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted 4 laws on decommunization. During the six-month period public authorities and local self-government had to hold public hearings and submit proposals on the renaming of place names containing symbols of the Communist regime to the Verkhovna Rada.

Ukraine is not the first country that has condemned the Communist totalitarian regime, and its legacy. The Communist regime has been condemned in many former socialist countries – Estonia, Latvia, Lithuania, the Czech Republic, Slovakia, Poland.

The situation in which Ukraine finds itself today, has defined new conditions for social development. As the toponymic is a specific instrument to assert the state sovereignty and national identity of the population, the country faces an important choice. It is the introduction of Ukrainian toponymic in its territories and return of the historical names to geographical objects.

Several principles have made the basis for de-communization concept. The main among them are: scientific, comprehensive, system, the combination of national and regional approaches, publicity. The hottest controversy was centred around renaming of the regional centres – cities of Dnipropetrovsk and Kirovograd. In general, more than 900 settlements have been renamed in Ukraine during the year. As a result of de-communization there were renamed: 858 (92%) villages, 48 towns (5%) and 31 cities (3% of all renamed localities).

The main findings are the following:

1. The de-communization of Ukrainian place names is a necessary step towards the restoration of national justice, an integral part of the toponymic heritage return.

2. The process of de-communization, which began in the Western regions after 1991, took place on the whole territory of Ukraine.

3. New geographical names do not contain the political context and mainly relate to the historical realities or geographic features of the objects.

4. About 60 toponyms-russisms require renaming and restoration of historical names. For example, the town of Pervomaïsk of Mykolaiv region was formed through the merger of three settlements – towns of Bogomil and Olviopol and the village of Golta, and in 1919 was named Pervomaïsk, which is not original. According to the author, it would be advisable to return the settlement one of its historical names.

Keywords: decommunization, toponymy, mapping.

Вступ. Декомунізація — система заходів, теоретична і практична діяльність, яких спрямована на звільнення від впливу та наслідків комуністичної ідеології в усіх сферах життя країни та суспільства після падіння правлячих комуністичних режимів.

У квітні 2015 р. Верховна Рада України ухвалила 4 закони про декомунізацію – «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939-1945», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» [1]. Згідно із Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» внесено зміни до статей 5, 8 Закону України «Про географічні назви», які полягають у забороні присвоєння географічним об'єктам назв, які є іменами або псевдонімами осіб, що обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади СРСР, УРСР та інших союзних республік, а також назв, пов'язаних із діяльністю компартії та встановленням радянської влади [2]. Це не стосується назв, пов'язаних із розвитком україн-

ської науки і культури та вигнанням нацистських окупантів з України. У рамках дії Закону упродовж шестимісячного терміну органам державної влади та місцевого самоврядування необхідно було провести громадські слухання та подати до Верховної Ради пропозиції щодо перейменування населених пунктів і адміністративних одиниць та перейменувати об'єкти топонімії населених пунктів, які містять символіку комуністичного режиму.

Аналіз зарубіжного досвіду. Слід зазначити, що Україна не є першою країною, яка засудила комуністичний тоталітарний режим та його спадок. Комуністичний режим засуджений у багатьох країнах колишнього соціалістичного табору – Естонії, Латвії, Литві, Чехії, Словаччині та Польщі. У країнах Східної Європи та Балтії після краху тоталітарних комуністичних режимів більшість географічних об'єктів та об'єктів публічного простору були декомунізовані так званим природним шляхом – без спеціальних законодавчих актів. Проте останнім часом деякі держави Східної Європи почали регулювати зміни топонімів, які містять символіку комуністичного режиму, шляхом ухвалення відповідних законодавчих актів.

Так, у 2012 р. в Угорщині прийнято закон, який передбачає, що з 1 січня 2013 р. муніципалітети, компетенцією яких є зміни національної топонімії,

не повинні включати у назви вулиць, площ або державних установ власні імена осіб, що брали участь у встановленні, утвердженні або підтримці тоталітарних політичних систем ХХ століття, або будь-якої організації, яка може безпосередньо бути асоційована з такою системою. Угорська Академія Наук отримала право вибору індивідуальних власних імен, що вважаються прийнятними або небажаними для найменування. Перейменовано велику кількість вулиць, що носили імена комуністів або нацистів, але витримали хвилю перейменувань після падіння комунізму в Угорщині.

1 квітня 2016 р. Сейм Польщі ухвалив декомунізаційний закон «Про заборону поширення комунізму або будь-якої іншої тоталітарної системи через назви громадських будівель, структур та установ». Закон забороняє публічні назви, що ушлавлюють комунізм, у тому числі «осіб, організацій, подій або дат, що символізують репресивний, авторитарний і несuverенний режим 1944-1989 у Польщі», та встановлює кримінальну відповідальність за будь-яку пропаганду комуністичної діяльності. Закон зобов'язує місцеві органи самоуправління упродовж року вилучити комуністичну символіку із публічного простору.

Мета статті – висвітлити декомунізацію топонімії, розглянути концепцію повернення історичних географічних назв на карту України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз перейменувань населених пунктів в Україні у 1990–2015 рр. засвідчив, що процес декомунізації топонімії у державі розпочався ще у 1990-ті рр., але охопив він переважно західні та частково центральні області. Лише невелику частку географічних назв, пов'язаних із комуністичною ідеологією, було перейменовано на сході та півдні країни. Визначальним чинником був неналежний рівень уваги з боку держави щодо політики національної стандартизації географічних назв та відсутність єдиної державної стратегії у питаннях національної топонімії держави. То ж не дивно, що наприкінці 2015 р. карту України переповнювали топоніми, що ушлавлювали ідеологів та безпосередніх виконавців злочинів комуністичного терору на теренах України (табл.).

Ситуація, у якій опинилася Україна сьогодні, визначила нові умови для суспільного розвитку. Оскільки топоніміка є специфічним інструментом утвердження державного суверенітету та національної ідентичності населення, країна постала перед важливим вибором, який полягає у запровадженні української топоніміки на своїх теренах та поверненні географічним об'єктам їх історичних назв. Створення законодавчого підґрунтя для декомунізації національної топонімії було необхідним кроком. Відповідальною установою за декомунізацію топонімії території України визначено Український інститут національної пам'яті.

Він оприлюднив перелік із 520 осіб, чия діяльність підпадає під дію законів про декомунізацію,

та сформував інформаційну базу найменувань населених пунктів, що містять символіку комуністичного режиму, їх історичних назв і пропозицій щодо перейменування. З лютого 2016 р. Верховна Рада України розпочала перейменування населених пунктів.

Процедура перейменування топонімів складалася із таких етапів:

1. Ініціатива перейменування.
2. Подання пропозицій до сільської, селищної, міської ради.
3. Громадські слухання.
4. Результати громадських обговорень та пропозиції щодо перейменування.
5. Подання пропозицій щодо перейменування до Верховної Ради (вищий законодавчий орган України).
6. Рішення про перейменування.

В основу концепції декомунізації топонімів було покладено низку принципів. Основними серед них є:

- науковість;
- комплексність і системність;
- поєднання загальнонаціонального, регіонального і краєзнавчого підходів;
- публічність.

У першу чергу давалися рекомендації повертати населеним пунктам їх історичні некомуністичні назви. У випадках, коли таких назв не існувало (або неможливо було їх встановити), коли історичні назви були немилозвучними (або невідповідними сучасності), коли ці назви апелювали до російської імперської спадщини, комісія надавала пропозиції присвоїти населеним пунктам нові назви, підібрані за результатами детальніших досліджень і обговорень. Часто до уваги бралися рекомендації краєзнавців, регіональних просвітницьких організацій та ініціативних груп громадян [3].

Найгостріші суперечки точилися навколо перейменувань обласних центрів – міст Дніпропетровська і Кіровограда. Щодо назви Дніпропетровськ однією з пропозицій на її користь була зміна етимології топоніма, тобто пропонували вважати назву міста похідною від Святого Петра, а не радянського політичного діяча Г.І. Петровського. Слід відзначити, що таку практику теж було застосовано сусідніми країнами у випадках, коли довкола перейменування виникала конфліктна ситуація. Зокрема, у Польщі декомунізація топонімів теж не відбувалася рівно та безконфліктно. Деякі перейменування наражалися на нерозуміння та незгоду місцевого населення. У таких випадках, а також із міркувань економії коштів, влада йшла на компромісне рішення, яке полягало у зміні етимології назви об'єкта. Зокрема, вулицю у Варшаві, названу на честь діяча комуністичної партії Польщі Александра Ковальського «перейменовали» на честь польського хокеїста, офіцера польської армії, розстріляного в Катині 1940 р., Александра Ковальського. У ситуації з українським Дніпропетровськом комітет Верховної

Таблиця

Найпоширеніші назви населених пунктів України, пов'язані із комуністичною ідеологією (станом на 31.12.2015)

Назва	АРК	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернівецька	Усього станом на 31.12.2015 р.
Держинськ (та похідні)				2	3	1						3			1	1		1							1	13
Жовтень										2					1					1					1	5
Жовтневе		2	2	3		5	1	6		5	4	2		6	6	9	1	7	1	15	4	3	2		5	89
Ілліча					1															1						2
Іллічівка					1					2		1		1			1			1						8
Іллічеве	2																									2
Іллічівськ														1												1
Калініна (та похідні)	2			1	5			1				2				1		1			1					14
Кіров (та похідні)	3	2		8	7			5		2	4	1		2	3	2		1		1	3		1		3	48
Комуна					1							1									1				1	4
Комунар																				3		1				4
Комунарівка		1		2	1																1					5
Красноармійське	2				2																					4
Краснознам'янка	1			1												1					1					4
Леніна				3	1							1			1											7
Леніне	1				1	1				2				2	1											9
Ленінка		2									1			1						2	1					7
Ленінське	2			3	5	1		2		1	1	1					3			2	2	3	3			29
Октябр	1				2																					3
Октябрське	4			2	7						1							1								16

Ради рекомендував назвати місто Дніпром, яка є місцевою традиційною назвою цього міста.

Деяко складнішою виявилася ситуація із перейменуванням Кіровограда. 11 червня 2015 р. у місті навіть було проведено наукову конференцію «Перейменувальні процеси в топонімії як ціннісний вибір українського суспільства», на якій експерти могли запропонувати варіанти назви для міста. Загалом було представлено та розглянуто 7 варіантів назв: Благомир, Козацький, Ексампей, Свято-Єлисавет, Златопіль, Інгульськ, Кропивницький, Єлисаветград. Більше половини опитаних мешканців міста підтримала назву Єлисаветград. У жовтні 2015 р. Всеукраїнською асоціацією викладачів української мови і літератури оприлюднено відкрите звернення до Президента України, прем'єр-міністра України та голови Верховної ради України із протестом проти присвоєння місту назви, пов'язаної з Російською імперією. Натомість асоціація підтримала аналітичні висновки наукових експертів авторитетних історичних інституцій щодо присвоєння місту назви Інгульськ. Це звернення було передане на розгляд до Департаменту топографо-геодезичної і картографічної діяльності для надання експертного висновку. Використовуючи інформацію Державного реєстру географічних назв, було опрацьовано топонімічну історію міста. За версіями істориків, до середини XVIII ст. на території сучасного Кіровограда існували слободи, засновані козаками: Кушівка, Завадівка, Інгульська слобода та Знаменська слобода, які пізніше увійшли до складу міста.

Упродовж свого існування місто Кіровоград мало такі назви:

1775 р. – 7 серпня 1924 р. – **Єлисаветград**;
7 серпня 1924 р. – 27 грудня 1934 р. – **Зінов'євськ**;
27 грудня 1934 р. – 10 січня 1939 р. – **Кірове**;
Від 10 січня 1939 р. – **Кіровоград**.

Департамент топографо-геодезичної і картографічної діяльності підтримав позицію Всеукраїнської асоціації викладачів української мови і літератури щодо перейменування міста Кіровоград на Інгульськ. Нині, коли Україна перебуває у складних політичних умовах, варто обирати для перейменування міста незаангажовану та політично нейтральну назву. Світова та вітчизняна топонімічна практика одним із визначальних критеріїв для присвоєння назви населеному пункту передбачає урахування його географічних особливостей, а саме прив'язку назви населеного пункту до об'єкта гідрографії. У даному випадку це ріка Інгул, на якій розташоване місто. Проте, після тривалих суперечностей місто отримало компромісну назву «Кропивницький» – на честь засновника українського театру, за яку проголосувала Верховна Рада України.

Слід також зауважити низький рівень громадської активності місцевої влади та населення у процесі декомунізації топонімії. Часом громадськість демонструвала свою неготовність до вирішення проблемних питань та й змін у цілому. Тому не обійшло

ся без казусних ситуацій. Закон про декомунізацію передбачав, що у випадку невиконання місцевими радами його вимог, комуністичні назви міст і сіл змінить Верховна Рада України. Саме так сталося із перейменуванням міста Комсомольськ Полтавської області. Місцева влада не виконала вимоги Закону та не запропонувала Верховній Раді у встановлений законом термін варіанти назви для перейменування. Напередодні кінцевого терміну перейменування міста на сесії міської ради винесли проект рішення, яким обґрунтовують назву «Комсомольськ» як таку, що не містить символи комуністичного (тоталітарного) режиму. Місцева влада вирішила вважати назву «Комсомольськ» не похідною від «комсомол», а аббревіатурою від слів: КОлектив Молодих СОціально МОтивованих Людей (Б) Справжніх (Б) Козаків. Звичайно ж таку пропозицію не було всерйоз прийнято, бо це протирічило Закону про декомунізацію. Таким чином місцевою владою було втрачено право вирішувати долю назви міста. Тому нова назва – Горішні Плавні за назвою хутора, який існував тут до будівництва міста – була запропонована Інститутом національної пам'яті та підтримана Верховною Радою України, спричинивши неоднозначну реакцію серед місцевого населення та хвилю критики.

Якщо говорити про декомунізацію української топонімії, то, безумовно, можна відзначити й певні недоліки цього процесу. Так, у рамках декомунізації було перейменовано багато сіл з назвами Петрівка та Володимирівка, етимологія яких є спірною, тобто немає документального підтвердження щодо походження цих назв від імен та прізвищ комуністичних діячів.

Ще одним суттєвим недоліком є нехтування принципом історизму – в окремих випадках населеним пунктам не повертали історичні назви, а присвоювали нові, переважно нейтральні за змістом. Наведемо лише два приклади, коли населеним пунктам не повертали їхні історичні назви, а присвоювали нові. Згідно з інформацією Державного реєстру географічних назв, який створює та веде ДНВП «Картографія», село Кірове Великомихайлівського району Одеської області було перейменоване на Вишневе, тоді як його історична назва – Їжицьке. Другий приклад – село Радянське Коростенського району Житомирської області, якому внаслідок декомунізації теж було присвоєно назву Вишневе, тоді як його історичною назвою є Стара Богушівка.

Причинами вочевидь стали стислі терміни декомунізації та недостатня кількість фахівців-краєзнавців, залучених до процедури перейменувань.

Загалом же в Україні упродовж року після ухвалення законів про декомунізацію перейменовано понад 900 населених пунктів. Найбільше внаслідок декомунізації було перейменовано сіл – 858 (92%), 48 селищ міського типу (5%) та 31 місто (3% від усіх перейменованих населених пунктів). Перейменування населених пунктів окупованої те-

риторії Автономної Республіки Крим (понад 70 найменувань) згідно з постановою Верховної Ради набирає чинності від моменту її повернення під загальну юрисдикцію України.

Декомунізацію населених пунктів наочно ілюструє карта «Україна. перейменування населених пунктів 2015–2016 рр.» масштабу 1: 750 000, яка була видана ДНВП «Картографія».

Висновки.

1. Декомунізація українських топонімів є необхідним кроком на шляху відновлення національної справедливості, невід'ємною частиною повернення її топонімічної спадщини.

2. Процес декомунізації, який розпочався у західних областях після 1991 року, відбувся на всій території України.

3. Нові географічні назви не містять політичного контексту і здебільшого співвідносяться з історичними реаліями або географічними особливостями об'єктів.

4. Потребують перейменування топоніми-руси́зми, яких близько 60, та відновлення історичних назв. Наприклад, місто Первомайськ Миколаївської області утворилося внаслідок об'єднання трьох поселень – містечка Богопіль, міста Ольвіополь та села Голта - і у 1919 р. отримало назву Первомайськ, яка не є оригінальною. На думку автора, було б доцільним повернути населеному пункту одну з його історичних назв.

**Рецензент – доктор географічних наук,
професор В.А. Пересацько**

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про географічні назви» // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 27. – Ст. 360.
2. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 26. – Ст. 219.
3. Український інститут національної пам'яті: Офіційний веб-сайт [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/>
4. United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN). Available at: <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN>

References:

1. Zakon Ukrainy` «Pro geografichni nazvy» (2005) [The Law of Ukraine «About the geographical names»]. The information of Supreme Council of Ukraine, 27, 360.
2. Zakon Ukrainy` «Pro zasudzhennya komunisty`chnogo ta nacional-socialisty`chnogo (nacy`sts`kogo) totalitarny`x rezhy`miv v Ukraini ta zaboronu propagandy` yixn`oyi symvoliky» (2015) [The Law of Ukraine «About the condemnation of the Communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols»]. The information of Supreme Council of Ukraine, 26, 219.
3. Ukrayins`kyj insty`tut nacional`noyi pam`yati: Oficijny`j veb-sajt [The Ukrainian Institute of national remembrance: Official web site]. Available at: <http://www.memory.gov.ua/>
4. United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN). Available at: <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN>